

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 727:373(477.87-21-89Ужгород):304.35(437)]“1919/1938”

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(47\).2022.266702](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(47).2022.266702)

АРХІТЕКТУРА ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ УЖГОРОДА 1919 – 1938 рр. ТА КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВИ ДОБРОБУТУ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Еліна Дегтярьова

аспірантка, викладачка кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: dehtiarova.lina@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57219893497

<https://orcid.org/0000-0003-3215-4242>

Стаття присвячена комплексному дослідженню закладів освіти, збудованих в Ужгороді протягом 1919 – 1938 рр. Спираючись на архівні джерела та літературу, авторка формує репрезентацію якостей нових освітніх будівель, особливості архітектурних стилів, принципів будівництва закладів освіти доби модернізму в Чехословацькій республіці і деталей планування тих чи інших об'єктів на прикладі Ужгорода, а також у деяких випадках – характерних підходів викладання. Шкільні будівлі споруджуються за новими стандартами, що зумовлено появою нового напрямку в європейській архітектурі – модернізму. Та питаннями естетики і технологій особливості даної архітектури не обмежуються, адже нові споруди будуються і за новими стандартами в питаннях гігієни, комфорту та заощадження енергії. Архітектура міжвоєнної доби сприймається та аналізується в статті як знаряддя державної політики республіки в справі розвитку однієї із найважливіших соціальних сфер – освіти. У статті наголошується на відкритті нових для міста освітніх закладів, таких як ромська школа, ремісниче фахове училище, училище для жіночих професій та гімназія єврейської громади Ужгорода. Авторкою проводиться аналіз розвитку, переформатування та оновлення вже існуючих закладів, для яких були заплановані чи збудовані нові будівлі: середні школи, акушерська школа, школа єврейської громади та інші. Освіта стає обов'язковою, суттєво покращується ситуація в питанні мови викладання, більшість закладів фахової освіти є безкоштовними або майже безкоштовними для слухачів. На думку авторки, відкриття в Ужгороді фахових шкіл як нової форми освіти стало важливим фактором у вирішенні проблеми безробіття та продемонструвало далекоглядність підходів уряду чехословацької республіки в підходах до вирішення соціальних та економічних питань. Більшість запланованих об'єктів освітніх закладів у міжвоєнний період в Ужгороді не було реалізовано через економічну кризу та наслідки Віденського арбітражу. Проте плани уряду республіки в питанні освітніх закладів в Ужгороді демонструють масштабність підходів у вирішенні питань створення та розвитку освітньої сфери як невід'ємної складової формування держави загального добробуту.

Ключові слова. Чехословацька республіка, освіта, архітектура міжвоєнного модернізму, держава загального добробуту, Ужгород, заклади освіти, ромська школа.

Постановка проблеми. Після входження Підкарпатської Русі до складу Чехословацької республіки у 1919 р. місто Ужгород мало стати головним містом краю. Населення міста стрімко зросло внаслідок звичної для європейських міст післявоєнної урбанізації населення, а також приїзду до Ужгорода значної кількості чеських і словацьких урядовців та фахівців різних спрямувань. В умовах післявоєнної економічної кризи влада республіки на території Підкарпатської Русі та зокрема Ужгорода зіткнулася з низкою проблем, що потребували негайного вирішення: занедбаність міської інфраструктури, відсутність достатньої кількості сучасних адміністративних та житлових приміщень для представників уряду, держслужбовців та клерків різних спрямувань, слабо розвинутого рівня медицини і освіти та інших. У сфері освіти всіх рівнів до питомої проблематики браку навчальних приміщень, тим більше відсутності таких, що збудовані за тогочасними вимогами, додається ще й проблема неписьменності в краї. Після політики мадяризації земель, що належали Угорській короні, та законів Аппоні 1907 р., державних шкіл з іншою мовою викладання, окрім угорської, на Підкарпатській Русі

не було. Всі 34 двомовні школи, в яких навчання проходило не лише угорською, але й русинською (українською) мовою, були церковними [Pešina, 1936, р. 261]. Окрім очевидної мети, що стояла перед урядом Чехословацької республіки – подолання неписьменності на Підкарпатській Русі шляхом побудови великої кількості нових шкіл – стояла мета наступна: зменшення безробіття шляхом запровадження фахової середньої освіти для молоді з місцевого населення, задля її успішної соціалізації в умовах нового світу після Першої Світової війни та стрімкого зростання населення міст краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково чи побіжно навчальні заклади Ужгорода міжвоєнного періоду згадувалися в загальних нарисах з історії міста та краю українськими та іноземними науковцями [Федака, 2010], [Кобаль, 2012], [Rychlík, Rychlíková, 2016], [Hrbek, 2018], та інші. Статистичне висвітлення тема освіти на Підкарпатській Русі, зокрема мовного питання, отримала в праці Юлії Делібалтової [Делібалтова, 2014]. Проблематика реалізованих та нереалізованих освітніх закладів Ужгорода наразі найбільш повне висвітлення отримала в

дисертаційній праці Рагіслава Попелки [Popelka, 2013]. Однак у даній праці аналіз більшості вагомих об'єктів досліджуваної теми був більше зацентрований на архітектурних особливостях досліджуваних об'єктів. Атрибутування автором більшості освітніх закладів Ужгорода, періоду побудови та авторство є точним і збігається з архівною джерельною базою. Дослідники Еліна Дегтярьова та Олег Олашин [Degtyarova, Olashyn, 2019] частково висвітлили ситуацію щодо нереалізованих освітніх об'єктів Ужгорода.

У зв'язку із зазначеним вище, **метою цієї статті** є зібрати, проаналізувати та ввести в науковий обіг комплексне дослідження найбільш визначних об'єктів освітнього призначення міжвоєнного періоду в Ужгороді. Опрацювати зібраний об'єм архівних джерел і скласти максимально повну картину з історії виникнення і формування навчальних закладів Ужгорода в 1919 – 1938 рр.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х рр у законодавстві першої Чехословацької республіки в питаннях шкільних будівель використовувався угорський закон № XXXVIII 1868 р., доповнений чехословацьким малим законом про шкільну освіту 1922 р. [Rychlík, Rychlíková, 2016, р. 163], що залишав право будувати шкільні будівлі місцевій владі [Pešina, 1933, р. 261]. Проте, враховуючи скрутне становище міських бюджетів, зокрема ужгородської казни у 1926 р., при Міністерстві освіти була сформована міжміністерська комісія з метою допомоги в будівництві шкіл на території Словаччини і Підкарпатської Русі. До складу комісії увійшли представники міністерств фінансів, народної освіти, громадських робіт і шкільного реферату з центрами в Братиславі та Ужгороді. При земському уряді була сформована комісія, що давала дозвіл на виділення коштів із бюджету краю на фінансування будівництва та реконструкції освітніх закладів [Дудаш, с. 107]. У 1921 р. в Ужгороді було сформовано шкільний відділ цивільної адміністрації, який очолив досвідчений педагог Йозеф Пешек [Клима, 1936, с. 101].

У спадок після Австро-Угорської монархії місту залишилися лише кілька масштабних будівель, прийнятних для тимчасового розміщення державних установ чехословацької влади, проте саме освітні заклади, побудовані на межі XIX – XX ст. як репрезентативні архітектурні споруди авторства знаних архітекторів, майже всі продовжували успішно виконувати свої функції за нової влади. В колишній королівській католицькій гімназії ім. Другетів було розміщено державну чехословацьку гімназію, в колишній королівській державній реальній школі на площі Жатковича – горожанську школу з русинською (українською) мовою навчання. Словацька народна школа була розміщена в колишній державній початковій міській школі на площі Другетів [ДАЗО, ф. 125, оп. 6, спр. 390, арк. 18], збудованій в 1902 р. за проектом Жігмонда Герцага та Шандора Баумгартена [Олашин, Дегтярьова, 2019, с. 40–41]. Згодом, у 1927 р., фірмою Гавлік і Ржичарж було прибудовано третій поверх даної будівлі в стилі історизм, а також проведено водогін та центральне опалення [Popelka, 2013, р. 88]. Будівля державної горожанської школи на площі Жа-

тковича (нині пл. Жупанатська) і надалі виконувала свої функції – звісно, без слова «королівська» в назві, з якою була збудована в 1903 – 1904 рр. за проектом Шому Пеца [Олашин, Дегтярьова, 2019, с. 44–45]. Державна горожанська школа до 1926 р. тимчасово розміщувалася в тій самій будівлі, що і словацька школа [Podkarpatska Rus, 1933, р. 4]. Після того, як приміщення колишньої Королівської державної горожанської школи на набережній Рошковича (архітектори Амбруш Орто, Еміл Шомло, 1913 р.) звільнило управління цивільної справи, сюди з урочистостями переїхала горожанська школа з чеською і словацькою мовами викладання [Podkarpatská Rus, 1926, р. 1].

З перших років діяльності уряду республіки на території Підкарпатської Русі йшлося про планування нових шкільних будівель і класів, яких катастрофічно бракувало в краї та місті Ужгород. Якщо розглядати саме будівлі як логічне віддзеркалення процесів, які відбувалися в державі і кожному місті зокрема, то слід одразу окреслити, що описані нижче в статті об'єкти з'явилися в Ужгороді на тлі двох важливих явищ, що саме набували розвитку в Чехословацькій республіці: поява архітектури модернізму та запровадження концепції держави загального добробуту (welfare state).

Архітектурний напрям модернізм, основні концепції якого були сформульовані в веймарській школі Баугауз в 1919 р., отримав широке розповсюдження на початку 1920-х рр. в Європі. Модернізм в архітектурі є логічним продовженням ідей модернізму в філософії та образотворчих видах мистецтва і відображає ідею простих форм без зайвих декоративних елементів, проте з особливим наголосом на людиноцентричність, комфорт і сучасні технології. Візією державної політики чехословацької республіки в питаннях будівництва закладів освіти було проектування якомога більш репрезентативних об'єктів – як з точки зору власне якісної прогресивної архітектури, так і з питань дотримання сучасних норм гігієни, комфортних умов для навчання і проживання (за потреби – влаштування в будівлях училищ інтернатних приміщень для учнів).

Концепція соціального захисту зародилася у Європі ще в 1900-х рр. Згодом була сформульована на початку 1940-х рр. як «держава загального добробуту» та пройшла фазу активного втілення в 1950-х – 1970-х рр. [Andersen, 2012, р. 4]. Доступ до базової шкільної освіти, пільги та можливість отримувати безкоштовну середню та вищу освіту є однією зі складових концепції держави добробуту [The Editors of Encyclopaedia Britannica]. Обидва явища – концепція держави добробуту та засади архітектури модернізму – були синкретизовані з демократичною людиноцентричною політикою Чехословацької республіки в гуманітарних сферах, що відобразилося в результаті на освітніх закладах Ужгорода, які з'явилися або були заплановані в 1919 – 1938 рр.

Державна ювілейна Масарикова школа. Найбільш відомою ужгородською школою, збудованою в міжвоєнний період, є ювілейна Масарикова школа. Починаючи з 1919 р., до Ужгорода переїхало багато чеських чиновників з родинами, тож школу з чеською мовою викладання було відкрито ще в 1920 р. Проте

окремого приміщення школа не мала, класи були локалізовані в кількох приміщеннях міста.

Дискусії про будівництво нової школи в центрі урядово-житлового кварталу велися з 1926 р. Остаточне рішення про доцільність будівництва чеської державної початкової школи саме на цій ділянці Мале Галагове міжміністерська комісія прийняла 11 травня 1928 р. Міністерство громадських робіт доручило розробку проєкту празькому архітектору, театральному драматургу та актору Петру Кропачеку (1889 – 1931) [Masarykova škola, 1932, р. 11]. На той час за проєктами Кропачека вже було успішно збудовано кілька шкіл на території республіки. Зокрема, в найближчій великій метрополії Словаччини, Кошицях, архітектор завершив у 1928 р. ювілейну дівочу міщанську школу [Priatková, 2017, р. 191] – споруду більш прогресивної архітектури, в якій чіткіше проартикульовано засади функціоналізму, в першу чергу завдяки пласкому даху і рядам великих вікон, що імітують стрічкові.

У травні 1930 р. розпочалося будівництво школи, і до кінця року каркас будівлі під дахом вже був завершений. Кошторис Масарикової ювілейної школи склав 2 850 000 крон [České story v Užhorodu]. У будівлі площею 1210 м² було розміщено 12 учбових приміщень [Uzhhorod Modernism], 1 майстерню, 2 приміщення груп дитячого садка, актову залу, кабінет директора, учительську кімнату, два кабінети, спортзал, квартиру адміністратора школи та квартиру двірника [ДАЗО, ф. 21, оп.1, спр. 1537, арк. 550]. У травні 1931 р. до канцелярії президента Масарика було подано клопотання про дозвіл для школи носити його ім'я. Президент подякував за такий прояв і назву «Масарикова школа» було урочисто проголошено на відкритті. На момент урочистого відкриття 28 жовтня 1931 р. у Масариковій ювілейній школі навчався 1201 учень. Проте лише половина зі школярів відвідувала будівлю на набережній Рошковича. На момент завершення будівництва нова будівля школи вже не вирішувала потреб міста в кількості класних приміщень. Ще 14 класів було розпорошено по місту: 2 – на Старому ринку, 4 – в руській початковій школі, 6 – в інспектораті шкільної освіти в державній гімназії та 2 класи в дитячому садочку на вулиці Другетів [Uzhhorod Modernism].

Протягом наступних двох років тривали роботи з облаштування школи, усунення недоліків, до яких колаудаційна комісія ставилася вкрай прискіпливо. Шкільні будівлі повинні були відповідати всім вимогам того часу, які ставилися урядом республіки: добре денне освітлення в класах, дотримання сучасних гігієнічних норм, достатня кількість класів, аби забезпечити провітрювання між уроками, обов'язкова наявність спортивного залу як елемента комплексного підходу до піклування про здоров'я молоді. Остаточна Масарикова школа з прилеглими територіями була здана в експлуатацію у вересні 1933 р., майже через два роки після початку навчання [ДАЗО, ф. 21, оп.1, спр. 1537, арк. 789].

Триповерхову будівлю школи спроектовано в стилі функціоналізм. В плані будівля має форму літери «L». Окрасою та архітектурним акцентом будівлі школи був пілон із флагштоком перед ганком, знищен-

ний за радянських часів. У другій пол. XX ст. будівлю школи було розширено за рахунок делікатної, витриманої в пропорціях і стилі, добудови східного крила.

В інтер'єрі школи архітектор передбачив «вікна подвійного світла» у верхніх частинах стін класів, що освітлювали денним світлом коридори, і склоблоки в межах сходових маршів, які також максимально освітлювали приміщення коридорів. Всі ці прийоми функціоналістської архітектури, що активно використовували чехословацькі архітектори в проєктуванні закладів освіти та охорони здоров'я, відповідали політиці заощадження енергії, та в першу чергу – грамотній інсоляції приміщень, що позитивно впливає на здоров'я. На ділянці біля школи первісно, згідно плану Адольфа Лібшера, автора часткового регуляційного плану кварталу Малий Галагов, мала бути побудована будівля нового театру [Liebscher, 1927, р. 153]. Проте до кінця 1930-х рр. плани магістрату щодо міського театру змінилися, було прийнято рішення розширити додатковими об'ємами існуючу будівлю міського театру. Таким чином школа отримала також відкритий спортивний майданчик, який виконує свої функції донині.

Ромська школа. Наступну шкільну будівлю складно віднести до помітних архітектурних взірців міжвоєнного модернізму в Ужгороді. Проте в історичному аспекті відкриття ромської школи є подією непересічною, адже це була перша ромська школа в Чехословацькій республіці і Європі [Lázňovský, 1930, р. 310]. Спроби долучити ромських дітей до навчального процесу розпочалися ще в 1923 – 1924 рр., проте успішними вони не були [Bartošová, 2018, р. 66] – через свободолюбивий спосіб життя та гіперактивну повагу ромських дітей. У 1926 р. за ініціативи Йозефа Шімека, керівника ради Міністерства освіти в Ужгороді, була збудована перша ромська школа. Фактично це був окремий клас словацької народної школи, розміщеної на вулиці Другетів. Мовою навчання в ромській школі була словацька. Шіmek запровадив індивідуальний підхід до ромських дітей, розробивши експериментальний розклад, в якому було менше загальноосвітніх предметів і більше уроків музики для хлопців і ручної праці для дівчат. Для цього він отримав спеціальний дозвіл в Міністерстві освіти. Особливий підхід був помітний ще при будівництві ромської школи – зовні звичайного, трохи більшого за інші, будинку з двосхилим дахом на вулиці Берчені. В першу чергу – через розташування в безпосередній близькості до ромського табору. Також при будівництві було застосовано підхід залучення, аби причетність до самої школи на емоційному рівні була чимось важливим для ромського населення. За домовленістю, скріпленою відтисками пальців на папері, протягом кількох місяців роми власноруч і власним коштом виготовили 19 000 цеглин з вальку для спорудження будівлі [Závodská, 2013, р. 91].

На будівництво школи Міністерство освіти виділило 15 000, президент Т. Г. Масарик – 10 000, віцеубернатор А. Розсипал – 5 000 і магістрат – 35 000 крон. У будівлі школи було передбачено кімнату для вчителя, умивальні кімнати для дітей та кухню, в якій Чехословацький Червоний хрест годував школярів безкоштовними обідами [Nemeškal, 1927, р. 3]. Сан-

технічним обладнанням школу забезпечило Міністерство охорони здоров'я, фірма «Bat'a» надала взуття для школярів, «Викладацьке видавництво» надіслало книжки та підручники тощо [Šimek, 1937, p. 2]. За 10 років існування школа виросла до 2 класів, причому всі учні завершили навчання. Експеримент з унікальним підходом до навчального процесу виявився вдалим в першу чергу через введення великої кількості уроків музики – за цей час були створені та успішно функціонували 2 музичні колективи учнів ромської школи [Šimek, 1937, p. 2].

Єврейська початкова школа та будинок громади. Хедер – єврейська початкова школа, в якій навчалися передусім хлопці, існувала в Ужгороді ще з 1866 р. [Rychlík, Rychlíková, 2016, p. 153–154]. Правління єврейської ортодоксальної громади запланувало будівництво нової будівлі івритомовної початкової школи в січні 1931 р. Для реалізації будівництва необхідно було 1 590 000 крон, проте громаді вдалося назбирати лише 1 100 000. 6 листопада 1930 р. правління звернулося до магістрату міста Ужгород з проханням допомоги у співфінансуванні сумою в 150 000 крон [ДАЗО, ф. 93, оп.1, спр. 1513, арк. 1]. Зі свого боку громада акцентувала на тому, що бере на себе часткове розвантаження проблеми нестачі шкіл і учбових приміщень. Ще одним аргументом громади було надзвичайно вдале для урбаністичної ситуації в місті рішення, передбачене проектом: будівля мала бути на 3 м вужчою за попередню з боку провулку, що веде від синагоги до вул. Ракоці. До того ж, колони, що підносили частину першого поверху з боку вулиці Ракоці та галерея, створена цим рішенням, також розширяли міську площу для пішоходів. Ситуація загалом демонструє гнучкість підходів у вирішенні фінансової скрути з боку приватного забудовника та допомога з його ж боку у вирішенні глобальної проблеми нестачі шкільних приміщень в місті. В результаті даного підходу зрештою в будівлі єврейської школи Міністерство освіти за 25 000 крон на рік [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 2258, арк. 112] винаймало приміщення для класів державної торговельної школи та комерційної шкіл з русинським (українським) та чехословацьким відділенням [Popelka, 2013, p. 87].

Архітектором проекту поліфункційного комплексу, до якого входила школа, єврейський культурний центр (будинок громади) і пекарня, був відомий кошицький архітектор Людовит Ельшлегер (1896 – 1984). Очевидно, це було замовлення, а не відкритий конкурс, адже на відміну від державних установ, приватні замовники могли запросити архітектора, який мав успішні реалізації подібних проектів. І це був саме випадок Ельшлегера, адже архітектор на той час вже збудував кілька дуже вдалим за архітектурними якістьми та функційністю об'єктів. Серед них були і єврейські освітні заклади – сиротинець з майстернями і освітнім закладом для єврейських дівчат у Мукачеві (1926 р.) [Priatková, Pásztor, 2012, p. 76–81] та ортодоксальна синагога зі школою в Кошицях (1926 – 1933 рр.) [Priatková, Pásztor, 2012, p. 110–127], яка на той час була в процесі завершення.

Наріжна чотириповерхова поліфункційна споруда розташована на перехресті тогочасної вулиці Ракоці та вулички, що прямує до ортодоксальної синагоги на

сучасній площі Фенцика. Приміщень класів було по 4 на кожному з трьох поверхів, які займала школа. Три класні кімнати кожного поверху орієнтовані на південний захід, у тихий двір, а вікна четвертої виходять на вулицю. З класних кімнат двері відкриваються назовні в коридор, завжди в напрямку евакуації в разі пожежі. Сучасні критерії безпеки експлуатації будівлі забезпечували також двомаршеві сходи, розташовані в кінці коридору, що вели безпосередньо на вулицю. З метою забезпечення достатньої вентиляції та провітрювання коридорів і сантехнічних приміщень на другому та третьому поверхах у бік вулиці довелося відмовитися від об'єму одного класу.

На першому поверсі архітектором було також спроектовано канцелярські приміщення, на другому – велику залу урочистостей культурного центру, на третьому – креслярський зал, пральню та сушарку. Окрім школи та приміщень культурного центру в будівлі було передбачено кошерну пекарню для випікання маці [ДАЗО, ф. 93, оп.1, спр. 1513, арк. 6], для допоміжних приміщень якої було відведено весь перший поверх з боку провулку, де будівля мала загалом 4 поверхи через складний ландшафт. Також, з боку вулиці Ракоці, був окремий вхід до трикімнатних житлових квартир – вірогідно, для керівника школи та викладачів. На другому поверсі до окремої сходиноквої клітки житлового блоку був перехід із приміщень школи.

Для почерку Ельшлегера є характерним використання ренесансних рис в архітектурі модернізму [Priatková, Pásztor, 2012, p. 69]. Серед цих елементів слід згадати і п'ять функційних колон, що звужені донизу і оздоблені стилізованими нерв'юрами зі «штучного каменю». Завдяки своїй формі притягують увагу в міському середовищі – як на відстані, так і зблизька.

До житлових приміщень, школи та пекарні вели чотири різнопланові портали з оздобленням в техніці «штучного каменю».

Державний заклад освіти і підготовки акушерок. Даний об'єкт, побудований в 1930 р., можна віднести як до закладів навчального спрямування за прямим призначенням, так і медичного – за підпорядкуванням до Міністерства охорони здоров'я. Історія акушерської школи в Ужгороді сягає 1890 р., коли при міській державній лікарні, останньою на території Транслейтанії, було відкрито ужгородську державну акушерську школу. В 1894 р. було збудовано окрему триповерхову будівлю школи в ареалі комплексу міської лікарні [Нѣмецъ, 1936, с. 77–78]. Першим директором акушерської школи став відомий лікар та ініціатор будівництва нових павільйонів лікарні Андрій Новак (1849 – 1940). У 1927 р. Новак звільнився, і на посаду директора було призначено Владіміра (Велеміра) Немеца. Новий директор не лише успішно розвивав справу школи, але і став її популяризатором, опублікувавши в 1930-х рр. кілька статей та брошуру за власний кошт про функціонування школи [Нѣмес, 1937].

У 1927 р. було куплено ділянку поруч зі старою будівлею. Наступного року законом від 9.XI.1928 №200 акушерську школу було скасовано і відкрито державну установу для навчання і курсів акушерок.

Протягом 1929 – 1930 рр. шляхом добудови і перебудови старої споруди за проектом празького архітектора Йозефа Главачека [Bursík, 1933, р. 295] було збудовано сучасну будівлю в стилі функціоналізм. Кошторис акушерської школи склав 2,5 млн крон [Hrbek, 2018, р. 163]. Будівля була облаштована сучасним медичним обладнанням та двома ліфтами.

В триповерховій новій будівлі були приміщення навчальних класів, 3 просторі кімнати інтернату для слухачок з навколишніх міст і сіл на 25 ліжок та кімната керівниці інтернату [Němes, 1937, р. 13] Тут також було пологове і гінекологічне відділення та лікарняні палати на 70 ліжок [Mikulaninec, 1936, р. 169], дві операційні зали, лабораторія, рентген-кабінет та діатермічний кабінет [Němes, 1936, р. 78]. В середньому за рік у період 1930 – 1936 рр. в закладі навчалось 23 студентки і, за свідченнями професора Немеца цієї кількості випускниць вистачало на область. Щоправда, на кожну з них припадало від 58 до 53 новонароджених на рік, що було практично вдвічі більше, ніж на територіях Словаччини, Чехії та Сілезької Моравії. Більшість учениць проходили навчання безкоштовно. Лише у першій навчальній рік 1930/31 5 із 23 учениць сплатило за училище з власної кишені, а 3 оплатили половину вартості навчального курсу. Вже у 1935/36 навчальному році лише дві з поміж 23 учениць сплачували повну вартість навчання [Němes, 1937, р. 10–11].

Державне ремісничє училище. Ставка на ремісничє училище в Ужгороді була великою і цілком відповідала державній політиці уряду республіки в перспективі вирішення проблеми безробіття. Більшість фахів, які мали здобути молоді люди після навчання в училищі, в першу чергу забезпечили б працевлаштування на масштабному будівництві, що саме широко розгорнулося в місті та краї. Той факт, що в перші роки будівельного буму на Підкарпатській Русі навіть мурувальні та штукатурні роботи виконували не місцеві, а переважно словацькі – територіально ближче локалізовані, ніж чеські – працівники, був вимушеним кроком, зумовленим відсутністю відповідних спеціалістів на місцях. Випуски кваліфікованих освічених фахівців різних профілів ремісничого училища з числа місцевої молоді мали суттєво знизити рівень безробіття і реалізувати локальну державну політику, започатковану наприкінці 1920-х рр. – запрошувати на будівництва місцевих робітників. На користь даної гіпотези свідчить і той факт, що, до прикладу, сучасна функціоналістична будівля ремісничого училища (арх. Едуард Жачек, 1932 р.) [Priatková, 2017, р. 192] в більших за кількістю населення Кошицях є меншою за розміром, ніж будівля ужгородського училища.

Перше ремісничє училище на Підкарпатській Русі була відкрите 12 лютого 1920 р. в Ужгороді. Класи школи спочатку розмістилися в колишній керамічній школі, згодом – у руській початковій школі на пл. Масарика. Класів катастрофічно бракувало, тож учні були змушені приходити на заняття після 17:00 – по завершенні основної роботи і уроків у школах [Медьешій, 1936, с. 107]. Місто виступило замовником у будівництві окремої будівлі школи. Магістрат виділив на Вербнику ділянку під будівництво та 450 тис. крон, Міністерство освіти виділило 700 тис., зем-

ський уряд – 500 тис. крон. Вже 6 серпня 1931 р. [Годовой отчет. Пять лѣт ..., с. 23–25] було урочисто закладено наріжний камінь, про що свідчить і мурована табличка на фасаді.

Сучасна будівля ремісничої школи була побудована у 1931 – 1932 рр. на вулиці Йокаї, (нині – Православна набережна) за проектом місцевого архітектурного бюро Kavasch a syn, засновниками якого були інженер Эрне Ковош та його син, архітектор Олександр Ковош [České stopy v Užhorodu]. Перші традиціоналістські креслення фірми «Ковош і син» пройшли певну стилістичну еволюцію в бік більш чистого функціоналізму. Проте дах будівлі залишився двосхилим, як і на перших версіях креслень [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1724, арк. 3]. Будівля була оснащена згідно тогочасних вимог до навчальних закладів, а саме: водопостачанням і каналізацією (на той час водогін функціонував у місті вже 2 роки [Kaspar, 1933, р. 113–116]) центральним опаленням [Podkarpatská Rus, 1933, р. 4], роздягальнями, сучасними вбиральнями тощо.

Урочисте відкриття відбулося 19 січня 1933 року. Запланованого бюджету школи не вистачило на меблі в класах, терміново знайти кошти в Міністерстві освіти чи міському бюджеті було складно, адже це був час світової фінансової кризи, негативний ефект якої було посилено господарчою кризою в Чехословацькій республіці. Школи міста та Ужгородська меблева фабрика позичили меблі [České stopy v Užhorodu]. Внаслідок даної матеріальної допомоги були укомплектовані більшість приміщень, що уможливило початок занять в запланований термін – 1 лютого 1933 р., а також проведення занять в одну зміну і лише в робочі дні [Podkarpatská Rus, 1933, р. 4].

У ремісничій школі навчали обробці дерева, металу, будівництву, пошиттю чоловічого, жіночого одягу та взуття, художніх ремесел та інших професій [Podkarpatská Rus, 1933, р. 4]. До навчального процесу були залучені найкращі інженери, ремісники та художники. Зокрема, фаховий рисунок в училищі викладав відомий представник закарпатської школи живопису Федір Манайло [Годовой отчет городской... 1938, с. 14, České stopy v Užhorodu].

Міське державне училище для жіночих професій «Весна». З 1937 р. на базі ремісничої школи було відкрито фахову школу «Весна», де навчали професіям, які в 1920 – 1930-х рр. в Європі ще вважалися виключно жіночими. У річному звіті школи, виданому в 1938 р. [Годовой отчет городской..., 1938, с. 7], згадується, що училище для жіночих професій знаходиться в ремісничому училищі тимчасово. Отже, в планах було будівництво окремої будівлі для училища в майбутній перспективі. Навчання в училищі було платним, проте для дівчат з малозабезпечених родин робили винятки. Наприклад, у 1937/1938 навчальному році 8 учениць було повністю звільнено від оплати, 9 – від $\frac{2}{3}$, 3 – від половини, а 1 – від $\frac{1}{2}$ суми за рік [Годовой отчет городской ..., 1938, с. 21].

Назва типу школи прямо свідчила про призначення – «mestska odborní škola pro ženská povolání» (міське державне професійно-технічне училище для жіночих професій). В ужгородській дворічній школі учениці чехословацьких і русинських (українських) класів отримували базову середню освіту, навички кулі-

нарії та консервації [Годовой отчет..., 1938, р. 5]. Однак, у те поняття, яке в ХХІ ст. звучить як сексизм і анахронізм патріархального суспільства, у 1930-х рр. були вкладені протилежні змісти, достатньо революційні для того часу. В порівнянні з ситуацією на початку ХХ ст. на більшості території чеських, словацьких земель ідеї шкіл даного типу виглядали як суттєві кроки в бік емансипації. Яка на території Підкарпатської Русі переживала ще більш занедбаний стан аніж на решті території новоутвореної республіки. Завданням даних училищ було виховати освічених емансипованих жінок, які б володіли саме культурою утримання домашнього побуту [Stojan, 1938, р. 7], де «культура» була словом якщо не головним, то важливим. Хоча це і не відмінняє того факту, що саме чоловіки надалі обіймали всі службові посади та володіли більшим правом мислити категоріями кар'єри і розвитку в Ужгороді.

На підставі аналізу рівня забезпечення матеріальної бази училища для жіночих професій (1929 – 1930) у місті Брно архітекторів Богуслава Фукса та Ярослава Полашека, видатного авангардного об'єкту також і з погляду архітектурних характеристик, слід припустити, що основною метою даних шкіл було виховати нове покоління жінок, які в майбутній перспективі могли б мати більше самостійності в сучасному світі – від статусу сучасної освіченої дружини, що в змозі бути не лише домогосподаркою, але і особистістю, здатною на самостійний вибір предметів інтер'єру та дизайну помешкання до перспектив продовжити освіту та відкрити власну справу. На користь даної гіпотези свідчить перелік предметів і дисциплін, що вивчалися в навчальному закладі: історія культури (викладач проф. Йосиф Томашек, директор училища), живопис і рисунок (викладач Федір Манайло) чеська, русинська та німецька мови, історія освіти, бухгалтерський облік, виховання, бойова фізична підготовка, спів, а також безпосередньо ужиткові навички, поєднані з теоретичним матеріалом – крій та пошиття одягу та постільної білизни, вишивання, наука про тканини, наука про домашнє господарювання, консервації та інші [Годовой отчет..., 1938, с. 14]. Навчальний процес і власне факт існування училища для жіночих професій став хоч і не радикальним, проте впевненим кроком у бік емансипації жіночого населення Ужгорода.

Єврейська гімназія. Першу єврейську гімназію на Підкарпатській Русі відкрило товариство Яхве в місті Мукачево у 1925 р. На початку 1938 р. єврейська меншина на Підкарпатській Русі вже мала своїх 7 початкових шкіл та 2 гімназії. Щоправда, в ужгородській гімназії через брак приміщень від 1934 р. були лише перший і другий класи. Вони розміщувалися в будівлі єврейської школи на колишній вулиці Ракоці (нині Волошина), про що свідчать збережені до наших днів написи на стіні.

На побудову окремої будівлі ужгородської єврейської гімназії, дитячого садка та школи товариство Яхве збирало кошти з усієї Чехословацької республіки та з-за кордону. Загальний кошторис будівництва склав 700 тисяч крон [Národní listy, 1938, р. 4]. Автором проекту гімназії був ужгородський інженер Шимон Шпігель, а головним підрядником виступила

фірма інженера Золтана Орото, також з Ужгорода [Русській народный голосъ, 1938, с. 3]. Дозвіл на будівництво єврейської гімназії на набережній Палацького було видано нотарським міським урядом 26 травня 1937 р. [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 3634, арк. 62]. А вже 1 січня 1938 року на Вербнику в присутності губернатора Костянтина Грабаря, представників міської влади, освітян та громадськості простору сучасну будівлю гімназії було урочисто відкрито. Тут уже мало проводитися навчання до п'яти класів з подальшим розширенням до повного гімназійного циклу – семи років навчання [Lidové noviny, 1938, р. 3]. Архівні креслення [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 3605, арк. 37] та ескіз на сторінках добового видання «Reprezentací sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918 – 1938» [Stojan, 1938, р. 76] свідчать про те, що проект 1937 р. зі скругленим східним фасадом, який композиційно віддзеркалював проект ремісничої школи на початку кварталу, не було завершено. Реалізоване було лише коротше північне крило будівлі. Найбільш логічним припущенням стосовно причини часткової реалізації є політичні обставини, адже часові межі побудови гімназії в рік анексії Підкарпатської Русі владою Угорщини призупинили та унеможливили подальшу реалізацію більшості проектів будівництва.

Нереалізовані будівлі. Першою школою в Ужгороді в міжвоєнний період мала стати «антикризова (приблизний переклад змісту) чеська школа в колонії родинних будинків» у 1926 р. [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1537, арк. 229–237]. Збудована як антикризове тимчасове рішення в 1923 – 1924 рр., колонія переважно дерев'яних будинків згодом отримала народну назву Мала Прага. Причину, чому ця школа стала першою і в списку нереалізованих освітніх об'єктів, можна лише припустити. Ймовірно, керівництво реферату громадських робіт, яке приймало рішення щодо наземного будівництва в Ужгороді, визначило марною тратою ресурсів будівництво тимчасової школи в тимчасовій колонії родинних будинків для чиновників уряду. Адже на той час вже велися передпроектні роботи деяких об'єктів майбутнього адміністративно-житлового кварталу Малий Галагов, де були передбачені планом Адольфа Лібшера і житлові будинки для урядовців, і чеська школа [Liebscher, 1927, р. 153].

На ділянці між ремісничим училищем і єврейською гімназією була запланована чехословацька вища торговельна школа. Ділянку місто давало безкоштовно, але інвестицій на будівництво не було. 1 листопада 1935 р. спільними зусиллями кураторії та магістрату було знайдено компроміс, на який погодилося Міністерство шкільництва та народної освіти [Degtyarova, Olashyn, 2020, р. 111]. Магістрат мав збудувати школу власним коштом, а держава б винаймала її у міста протягом 25 років за 25 000 крон (сума щорічної виплати орендних приміщень). Місто виділило власну ділянку в кварталі Вербник, проте до реалізації справа не дійшла. На схожих умовах була виділена ділянка на Вербнику і для будівництва державної фахової деревообробної школи, яку спершу, у 1934 р., планували побудувати в кварталі Малий Галагов. Проекти для обох шкіл були розроблені у березні

1935 р. інженером Меліхаром Марковцем на ділянках біля ремісничого училища [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 2258, арк. 112–113]. 12 червня 1936 р. Міністерством вже ухвалено пуристичний проект іншого архітектора, Євгена Вальца, що міг би стати вагомим доповненням прогресивної архітектури Ужгорода міжвоєнної доби. Проте вже наступні документи за 8 березня 1938 р. свідчать про те, що місто Ужгород відклало будівництво торговельної академії на невизначений час [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 2267, арк. 5 – 12, 76, 88 – 89, 104 – 109, 126 – 140, 164 – 166, 332].

Проект освітньої будівлі, на долю якого вплинули саме часові рамки – чехословацька русинська (українська) державна реальна гімназія на Малому Галагові, спроектована видатним архітектором чеського походження Алоїзом Баланом [Moravčiková, 2009, p. 38–39] у березні 1938 р. [Degtyarova, Olashyn, 2020, p. 109–110, ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1526, арк. 5, 7, 11, 26, 27, 30, 35, 37, 38, 40]. До нашого часу зберігся котлован під будівлю гімназії на захід від Земського уряду, симетрично осі партеру. Проект триповерхової будівлі гімназії з двосхилим дахом і асиметричною вхідною групою був схожим за архітектурним, відносно консервативним стилістичним вирішенням, і за довжиною чільного фасаду споруди Крайового суду на протилежному боці площі. В ньому чеський архітектор, відомий на той час своїми авангардними реалізаціями на території Чехословаччини, демонструє повагу та делікатність до роботи свого колеги, Адольфа Лібшера, підтримуючи загальний стиль архітектури площі та кварталу.

Лише в планах залишилися і русинська міщанська народна школа з «підкарпаторуською» мовою навчання, про побудову якої йшлося в 1937 – 1938 рр. Уряд виділив 1 млн чехословацьких крон на побудову даного об'єкту. Архітектором проекту школи з 15 класними приміщеннями, спортзалом, майстернями та залом урочистостей був ужгородський архітектор Бела Фодор [Popelka, 2013, p. 96–97].

Висновки. Враховуючи всі обставини і паралельність нагальних потреб, які вирішував уряд Чехосло-

вацької республіки в міжвоєнний період на Підкарпатській Русі і в Ужгороді зокрема, прогрес у вирішенні питання шкільної, фахової та середньої освіти був, безперечно, помітний. Збудовані в цей період освітні будівлі та продуманість даних проектів, висока якість використаних матеріалів і технологій, а також рівень вимог до будівель навчальних закладів демонструють це якнайкраще. Проте станом на 1938 р. навчальна галузь все ще перебувала в стані постійної нестачі шкіл та шкільних приміщень в Ужгороді. Певні потреби навіть у сфері освіти закривали приватні забудовники, які були в свою чергу фінансово підтримані державою чи місцевою владою: насамперед через низку законів, орієнтованих на побудову держави добробуту, та шляхом прямих інвестицій з державної чи міської скарбниці. Кілька проектів шкільних будівель залишилися лише в планах за нез'ясованих обставин. Проте ті, що були заплановані в першій половині 1930-х рр., залишилися на папері, найбільш вірогідно через фінансову кризу та її наслідки. Кілька амбітних державних планів не було втілено через політичні обставини. Рішення Віденського арбітражу стало на заваді будівництва русинської (української) гімназії, кількох державних середніх та фахових шкіл (училищ). Найбільш лаконічно з даної проблематики висловився PhD Растіслав Попелка: «З точки зору шкільної забудови, міжвоєнна історія будівництва Ужгорода – це більше історія планів, ніж реалізації» Логічним, вкрай важливим продовженням цього списку мав би стати університет, але конкретних планів щодо його ймовірного будівництва нами знайдено не було. Резолюцією Української педагогічної спілноти в 1936 р. про відкриття українського університету в Ужгороді державне управління освітою відклало, мотивуючи рішення недостатньою кількістю студентів [Rychlík, Rychlíková, 2016, p. 174]. Проте навіть ті проекти навчальних закладів, що вдалося реалізувати протягом 1919 – 1938 рр., кардинально змінили наповненість міста важливими закладами освіти та якісними архітектурними об'єктами водночас.

Список використаних джерел

- Andersen, J. G., 2012. Welfare States and Welfare State Theory, *Centre for Comparative Welfare Studies, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet*. CCWS Working Paper, 38 p.
- Bartošová, Jana, 2018. "Cikánská škola" v Užhorodu. *Československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi*. *Historia Scholastica* [Online]. Доступно: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/105f1c46-63d5-424f-95b7-86ddd7c58d20> p. 66 (дата звернення: 23.09.2022).
- Bursík, J., 1933. Stavby v Užhorodě a Mukačevě, *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, p. 294–295.
- Degtyarova, L., Olashyn, O., 2020. Urban Planning and Construction of the Interwar City of Uzhhorod: Mission Interrupted, *Architektura a Urbanizmus*, Vol. LIV, 1–2, p. 106–115.
- Druhe hebrejské gymnasium v Československu, 1938, *Národní listy*, roč. 10, č. 1, p. 4.
- Hrbek, A., 2018. *Podkarpátska Rus. Stoleté výročí vzniku*, Olomouc: Poznání, 264 p.
- Kaspar, M., 1933. Vodovod města Užhorodu, *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, p. 113–116.
- Khudish, P., Degtyarova, L., Olashyn, O., 2021. Masarykova škola. *České stopy v Užhorodu*. [Online] Доступно: <https://kyiv.czechcentres.cz/o-nas/Czech-steps-uzhorod/Masarykova-skola?locale=cs> (дата звернення: 20.10.2022).
- Khudish, P., Degtyarova, L., Olashyn, O., 2021. Živnostenská škola. *České stopy v Užhorodu*. [Online] Доступно: <https://kyiv.czechcentres.cz/o-nas/Czech-steps-uzhorod/zivnostenska-skola?locale=cs> (дата звернення: 20.10.2022).
- Lázňovský, Bohuslav, 1930. *Průvodce po Československé republice II. část. Země Slovenská a Podkarpatoruská* Nakladatelské údaje, Praha: Orbis, 755 p.
- Liebscher, A., 1927. Regulace Malého Galaga v Užhorodě, *Horizont: revue současné kultury v Československu*, roč. 1, č. 1–10, p. 153–155.

- Degtyarova, L., Olashyn, O., 2018. Masarykova škola. Uzhhorod Modernism. Online] Доступно: <http://am.umodernism.com/en/object/38> (дата звернення: 20.10.2022).
- Masarykova škola. Výroční zpráva české státní obecné jubilejní školy Masarykovy v Užhorodě 1920 – 1932, 1932, Užhorod: Státní tiskarna, 48 p.
- Mikulaninec, Š., 1936. Zdravotníctví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi, *Podkarpátska Rus 1936 (ed. J. Zatloukal)*, Bratislava: Klub přátel Podkarpátské Rusi v Bratislavě, p. 168–173.
- Moravčíková, H., 2009. Functionalism in Slovakia: A Tool of Modernisation and National Revival, *Modernism in Europe. Modernism in Gdynia. Architecture of 1920s and 1930s and Its Protection*, p. 37–44.
- Nemeškal, C., 1927. Cikánská škola v Užhorodě, *Výstavní Zpravodaj*, Užhorod, roč. 22, č. 14–15, p. 3.
- Němec, V., 1937. *Státní ústav pro vzdělání a výcvik porodních asistentek v Užhorodě v roce 1927 – 1936*, Užhorod: nákladem vlastním, 63 p.
- Nové hebrejské gymnasium na Podk. Rusi, 1938, *Lidové noviny*. roč. 10, č. 41, p. 3.
- Pešina, J., 1933. Školství národní a střední, *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, p. 259–267.
- Pešina, J., 1936. Národní školství na Podkarpatské Rusi, *Podkarpatská Rus (Zatloukal, J., ed.)*, Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, p. 259–266.
- Popelka, R., 2013. *Šírenie funkcionalizmu – Československá medzivojnová architektúra Užhorodu*. [Dizertační práce], 203 p.
- Priatková, A., 2013. Českí architekti mezivojnového období v Košiciach, *Pamiatky a múzeá*, Bratislava: Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR. roč. 62, č. 1. p. 43–50.
- Priatková, A., 2017. Medzivojnové Košice (1918 – 1938) v kontexte novopostavených školských zariadení na území mesta, *Vývoj kultúry východného Slovenska*. Košice: Štátna vedecká knižnica, p. 186–201.
- Priatková, A., Pásztor, P., 2012. *Oelschläger – Őry. Architekt építész architect*, Košice: Agentúra SÁŠA Košice s.r.o., 343 s.
- Slavnostní otevření ceske mest'an. školy v Užhorode, 1926, *Podkarpatská Rus*, č. 44, 3 listop., s. 1.
- Stojan, F., 1938. *Reprezentatívni sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918 – 1938*, Prešov: Redakci a nakladem reprezentativního sborníku, 253 s.
- Šimek, Josef, 1937. K desetiletí cikánské školy v Užhorodu, *Pestry tyden*, roč. II, č. 12, s. 2.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. Welfare state, [Online]. Доступно: <https://www.britannica.com/topic/welfare-state> (дата звернення: 20.09.2022).
- Учу́вання в нове́ живно́стєнськє́ шко́лє, 1933, *Podkarpatská Rus*, roč. 16, č. 2, s. 4.
- Závodská, M., 2013. Josef Šimek: K desetiletí cikánské školy v Užhorodě. *Romano džaniben* roč. 20, č. 1, p. 89–96 [Online] Доступно: <https://www.dzaniben.cz/article.html?x=1&a=7afa9fb730f4e3475718462286d98f6&m=b40d&t=3> (дата звернення: 23.09.2022).
- Годовой отчет городской общественной фаховой школы для женских профессий "Весна" в Ужгородь – *Ву́ро́чнї зп́ра́ва мє́стськє́ вє́рє́жнє́ одб_орнє́ шко́лы про́ жє́нськ_а пово́л_ан_ї "Весна" в У́ж_ор_од_є́ 1937 – 38, 1938, Užhorod: Nakladem kuratoria městské veřejné odborné školy "Vesna" v Užhorodě, 40 s.*
- Годовой отчет. Пять лет фаховых ученических школ в Ужгородь в новом здании – *Ву́ро́чнї зп́ра́ва. П_є́т л_ет одб_орн_є́х и_щ_є́но_в_ськ_є́х ш_к_о_л в У́ж_ор_од_є́ в н_ов_є́ б_уд_ов_є́ 1933 – 34. 1937 – 1938, 1938, Užhorod: Novina, 38 p.*
- Державний архів Закарпатської області, ф. 21, оп. 12, спр. 1537, на 803 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1513, на 157 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1526, на 216 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1724, на 36 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 2267, на 340 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 2268, на 205 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 3605, на 63 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 3634, на 85 арк.
- ДАЗО, ф. 125, оп. 6, спр. 390, на 55 арк.
- Делібалтова, Ю., 2014. Школи на Підкарпатській Русі в 1919 – 1929 роках, *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія*, вип. 1 (32), с. 25–30 [Online] Доступно: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/2412/1/%d0%a8%d0%9a%d0%9e%d0%9b%d0%98%20%d0%9d%d0%90%20%d0%9f%d0%86%d0%94%d0%9a%d0%90%d0%a0%d0%9f%d0%90%d0%a2%d0%a1%d0%ac%d0%9a%d0%86%d0%99%20%d0%a0%d0%a3%d0%a1%d0%86%20%d0%92%201919-1929%20%d0%a0%d0%9e%d0%9a%d0%90%d0%a5.pdf> (дата звернення: 30.09.2022).
- Клима, В., 1936. Школьное дѣло і просвѣщение на Подк. Русі, *Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936 (Э. Бачинский, ed.)*, Ужгород: Русский Народный Голось, с. 101–105.
- Кобаль, Й., 2008. *Ужгород відомий та невідомий*, Львів: Світ, 196 с.
- Медьешій, С., 1936. Развитие школ для ремесленных учеников на Подкарпатской Русі, *Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936 (Э. Бачинский, ed.)*, Ужгород: Русский Народный Голось, с. 107–109.
- Нѣмецъ, В., 1936. Развитие акушерства на Подкарпатской Русі, *Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936 (Э. Бачинский, ed.)*, Ужгород: Русский Народный Голось, с. 77–79.
- Олашин, О., Дегтярьова, Л. – Olasin, O., Gyehtyárjova, L., 2019. *Архитектура Ужгорода. Австро-угорська доба – Ungvár építészete az Osztrák-Magyar Monarchia korszakában. 1867 – 1918*, Ужгород: Карпатська вежа, 112 с.
- Открытые еврейской гимназии в Ужгородѣ, 1938, *Русский народный голось*, № 5, с. 4.
- Федака, С., 2010. Ужгород кризь віки: нариси з історії Ужгорода. Ужгород: Патент, 295 с.

References

- Andersen, J. G., 2012. Welfare States and Welfare State Theory. *Centre for Comparative Welfare Studies, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet*. CCWS Working Paper, p. 4. (in English).
- Bartošová, J., 2018. "Cikánská škola" v Užhorodu. *Československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi*. *Historia Scholastica* [Online]. Dostupno: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/105f1c46-63d5-424f-95b7-86ddd7c58d20> p. 66 (data zvernennia: 23.09.2022). (in Czech).

- Bursík, J., 1933. Stavby v Užhorodě a Mukačevě. *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, p. 294–295. (in Czech).
- DAZO (State archives of Transcarpathian Region (Derzhavnyj arxiv Zakarpats'koyi oblasti), F. 21, sign. 12, fol. 1537, on 803 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 1513, on 157 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 1526, on 216 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 1724, on 36 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 2267, on 340 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 2268, on 205 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 3605, on 63 pp.
- DAZO, F. 93, sign. 1, fol. 3634, on 85 pp.
- DAZO, F. 125, sign. 6, fol. 390, on 55 pp.
- Degtyaryova, L., Olashyn, O., 2018. Masarykova škola. Uzhhorod Modernism. [Online] Dostupno: <http://am.umodernism.com/en/object/38> (data zvernennia: 20.10. 2022). (in English and Ukrainian).
- Degtyaryova, L., Olashyn, O., 2020. *Urban Planning and Construction of the Interwar City of Uzhhorod: Mission Interrupted*. Architektura a Urbanizmus, Vol. LIV, 1 – 2, p. 106–115. (in English).
- Delibaltova, Yu., 2014. Shkoly` na Podkarpats`kij Rusi v 1919 – 1929 rokax [Schools in Carpathian Ruthenia in 1919 – 1929 years]. Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History, vyp. 1 (32), s. 25–30 [Online]. Dostupno: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/2412/1/%d0%a8%d0%9a%d0%9e%d0%9b%d0%98%20%d0%9d%90%20%d0%9f%d0%86%d0%94%d0%9a%d0%90%d0%a0%d0%9f%d0%90%d0%a2%d0%a1%d0%ac%d0%9a%d0%86%d0%99%20%d0%a0%d0%a3%d0%a1%d0%86%20%d0%92%201919-1929%20%d0%a0%d0%9e%d0%9a%d0%90%d0%a5.pdf> (data zvernennia: 30.09. 2022). (in Ukrainian).
- Druhe hebrejské gymnásium v Československu, 1938, *Národní listy*, roč. 10, č. 1, p. 4. (in Czech).
- Fedaka, S., 2010. *Uzhgorod kriz` vika` nary`sy` z istoriyi Uzhgoroda* [Uzhhorod through the ages: essays on the history of Uzhhorod], Uzhgorod: Patent, 295 s. (in Ukrainian).
- Godovoj otchet gorodskoj obshhestvennoj fakhovoj shkoly dlja zhenskikh professij "Vesna" v Uzhgorode [Annual report of the city public school for women's professions "Spring" in Uzhhorod] — Výroční zpráva městské veřejné odborné školy pro ženská povolání "Vesna" v Užhorodě 1937 – 38, 1938, Užhorod: Nakladem kuratoria městské veřejné odborné školy "Vesna" v Užhorodě, 40 s. (in Russian and Czech).
- Godovoj otchet. Pyat` let faxovy`x ucheny`chesky`x shkol v Uzhgorode v novom zdanií [Annual report. Five years of vocational schools in Uzhhorod in a new building] – Výroční zpráva. Pět let odborných učňovských škol v Užhorodě v nové budově 1933 – 34. 1937 – 1938, Užhorod: Novina, 38 p. (in Czech and in Russian).
- Hrbek, A., 2018. Podkarpátska Rus. Stoleté výročí vzniku. Olomouc: Poznání, 264 p. (in Czech).
- Kaspar, M., 1933. Vodovod města Užhorodu. *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933* (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, p. 113–116. (in Czech).
- Khudish, P., Degtyaryova, L., Olashyn, O., 2021. Masarykova škola. České stopy v Užhorodu. [Online] Dostupno: <https://kyiv.czechcentres.cz/o-nas/Czech-steps-uzhorod/Masarykova-skola?locale=cs> (data zvernennia: 20.10. 2022). (in Czech and Ukrainian).
- Khudish, P., Degtyaryova, L., Olashyn, O., 2021. Živnostenská škola. České stopy v Užhorodu. [Online] Dostupno: <https://kyiv.czechcentres.cz/o-nas/Czech-steps-uzhorod/zivnostenska-skola?locale=cs> (data zvernennia: 20.10. 2022). (in Czech and Ukrainian).
- Klyma, Viktor. (1936) Shkolnoe delo i prosveshchenie na Podk. Rusy [Schooling and education at Subc. Ruthenia], *Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936* (E. Bachynskii, ed), Uzhhorod: Russkij Narodnyj Golos, s. 101–105. (in Russian).
- Kobal, J., 2008. *Uzhgorod vidomyj ta nevidomyj* [Uzhhorod known and unknown], L'viv: Svit, 196 s. (in Ukrainian).
- Lázňovský, Bohuslav, 1930. Průvodce po Československé republice II. část. Země Slovenská a Podkarpatoruská Nakladatelské údaje, Praha: Orbis, 755 p. (in Czech).
- Liebscher, A., 1927. Regulace Malého Galaga v Užhorodě, *Horizont: revue současné kultury v Československu*, 1 (1–10), p.153–155. (in Czech).
- Masarykova škola. Výroční zpráva české státní obecné jubilejní školy Masarykovy v Užhorodě 1920 – 1932, 1932, Užhorod: Státní tiskarna, p. 11. (in Czech).
- Medeshii, S., 1936. Razvitie shkol dlja remeslennykh uchenykov na Podkarpatskoi Rusi [Development of a school for craft students in Subcarpathian Rus]. *Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936* (E. Bachynskii, ed), Uzhhorod: Russkij Narodnyj Golos, s. 107–109. (in Russian).
- Mikulaninec, Š., 1936. Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi, *Podkarpátska Rus* (ed. J. Zatloukal), Bratislava: Klub přátel Podkarpátské Rusi v Bratislave, p. 168–173. (in Czech).
- Moravčíková, H., 2009. *Functionalism in Slovakia: A Tool of Modernisation and National Revival*. Modernism in Europe. Modernism in Gdynia. Architecture of 1920s and 1930s and Its Protection, p. 37–44. (in English).
- Němec, V., 1937. *Státní ústav pro vzdělání a výcvik porodních asistentek v Užhorodě v roce 1927 – 1936*, Užhorod: nákladem vlastním, 63 p. (in Czech).
- Nemeškal, C., 1927. Cikánská škola v Užhorodě, *Výstavní Zpravodaj*, Užhorod, roč. 22, č. 14–15, p. 3. (in Czech).
- Nemets, V., 1936. Razvitie akusherstva na Podkarpatskoi Rusi [Development of midwifery in Subcarpathian Rus], *Podkarpatskaia Rus za hody 1919 – 1936*. (E. Bachynskii, ed.), Uzhhorod: Russkij Narodnyj Golos, s. 77–79. (in Russian).
- Nové hebrejské gymnásium na Podk. Rusi, 1938, *Lidové noviny*, roč. 10, č. 41, p. 3. (in Czech).
- Olashyn, O., Dehtiarova, L., – Olasin, O., Gyehtyárjova, L., 2019. Architektura Uzhhoroda. Avstro-uhorska doba [Architecture of Uzhhorod. Austro-Hungarian era] – Ungvár építészet az Osztrák-Magyar Monarchia korszakában. 1867 – 1918, Uzhhorod: Karpatska vezha, 112 p. (in Ukrainian and Hungarian).
- Otkrytie evreiskoi himnaziy v Uzhhorode, 1938, *Russkii narodnyi holos*, № 5, s. 4. (in Russian).
- Pešina, J., 1933. Školství národní a střední, *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, p. 259–267. (in Czech).
- Pešina, J., 1936. Národní školství na Podkarpatské Rusi, *Podkarpátska Rus* (Zatloukal, J. [red.]), Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, p. 259–266. (in Czech).

- Popelka, R., 2013. Šíření funkcionalizmu – Československá mezivojnová architektúra Užhorodu. [Dizertační práce]. (in Slovak).
- Priatková, A., 2013. Českí architekti mezivojnového období v Košiciach, *Pamiatky a múzeá*, Bratislava: Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR. roč. 62, č. 1, p. 43–50. (in Slovak).
- Priatková, A., 2017. Mezivojnové Košice (1918 – 1938) v kontexte novopostavených školských zariadení na území mesta, *Vývoj kultúry východného Slovenska*, Košice: Štátna vedecká knižnica, p. 186–201. (in Slovak).
- Priatková, A., Pásztor, P., 2012. Oelschläger – Óry. Architekt építész architect, Košice: Agentúra SÁŠA Košice s.r.o., p. 38–40. (in Slovak, English and Hungarian).
- Šimek, Josef, 1937. K desetiletí cikánské školy v Užhorodu, *Pestry tyden*, 12 č, II r., p. 2. (in Czech).
- Slavnostní otevření ceske mest`an. školy v Užhorode, 1926, *Podkarpatská Rus*, č. 44, p. 1. (in Czech).
- Stojan, F., 1938. *Reprezentační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918 – 1938*, Prešov: Redakci a nakladem reprezentačního sborníku, 253 p. (in Czech).
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. Welfare state, [Online] Dostupno: <https://www.britannica.com/topic/welfare-state> (data zvernenia: 20.09. 2022). (in English).
- Vyučování v nové živnostenské školé, 1933, *Podkarpatská Rus*, p. 4, 16.02. 1933. (in Czech).
- Závodská, M., 2013. Josef Šimek: K desetiletí cikánské školy v Užhorodě, *Romano džaniben*, roč. 20, č. 1, p. 89–96. (in Czech).

Lina Degtyaryova

Postgraduate student, lecturer at the Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

ARCHITECTURE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UZHGOROD 1919 – 1938 AND THE CONCEPT OF THE WELFARE STATE IN THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC

The article deals with a comprehensive study of educational institutions built in Uzhhorod during 1919 – 1938. Based on archival sources and literature, the author forms a representation of the qualities of new educational buildings, features of architectural styles, principles of construction of educational institutions of the modernist era in the Czechoslovak Republic, and details of the planning of objects on the example of Uzhhorod, as well as in some cases – characteristic teaching approaches. School buildings are built according to new standards, which is caused by the emergence of a new movement in European architecture – modernism. However, the peculiarities of this architecture are not limited to issues of aesthetics and technology, because new buildings are built according to new standards in matters of hygiene, comfort and energy saving. The architecture of the interwar period is perceived and analyzed in the article as a tool of the state policy of the republic in the development of one of the most important social spheres – education. The article emphasizes the opening of new educational institutions for the city, such as a Roma school, a vocational school, a school for women's professions, and a building of a gymnasium of the Jewish community of Uzhhorod. The author conducts an analysis of the development, reformatting and renewal of already existing institutions for which new buildings were planned or built: secondary schools, midwifery school, school of the Jewish community and others. Education is becoming mandatory, the situation regarding the language of instruction is improving significantly, most vocational education institutions are free or almost free for students. According to the author, the opening of vocational schools in Uzhhorod as a new form of education became an important factor in solving the problem of unemployment and demonstrated the foresight of the Czechoslovak government's approaches to solving social and economic issues. Most of the planned objects of educational institutions in the interwar period in Uzhhorod were not implemented due to the economic crisis and the consequences of the First Vienna Award. However, the plans of the government of the republic in the matter of educational institutions in Uzhhorod demonstrate the scale of approaches in solving the issues of creation and development of the educational sphere as an integral component of the formation of the welfare state.

Keywords. Czechoslovak Republic, education, architecture of interwar modernism, welfare state, Uzhhorod, educational institutions, Roma school.

ІЛЮСТРАЦІЇ

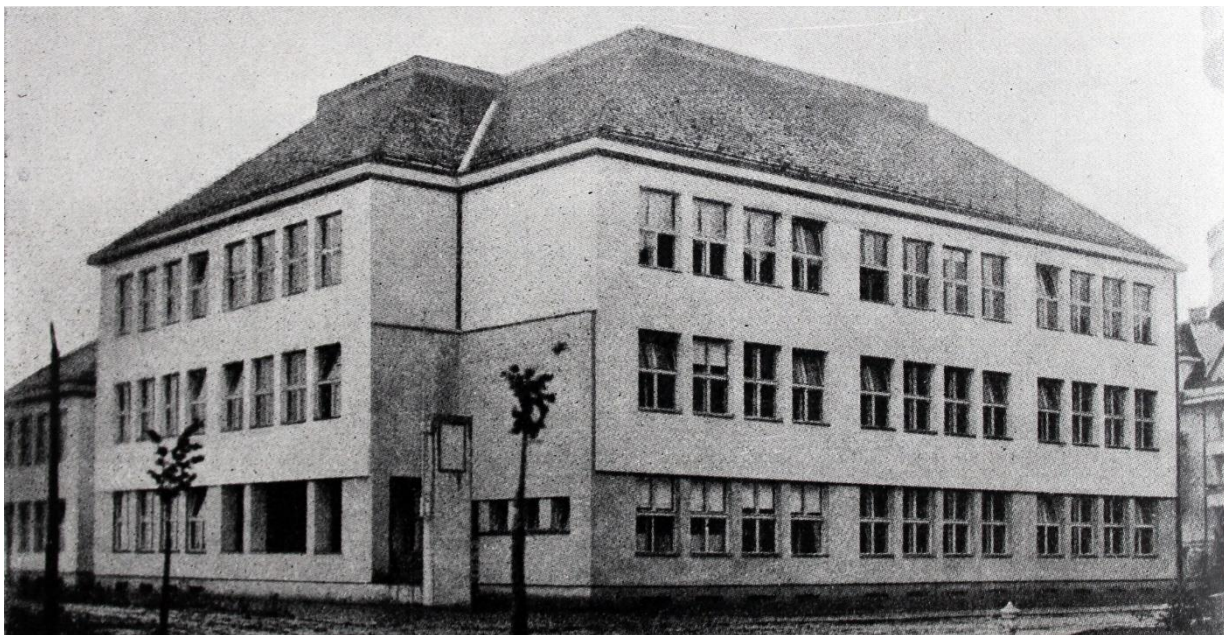

Рис. 1. Південний і східний фасад державної ювілейної Масарикової школи, поч. 1930-х рр., *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919-1933*, p. 266.

Рис. 2. Ромська школа. Ліворуч – будівля школи, праворуч – урок музики в школі, *Pestry tyden*, 1936, 12 č, II г., s. 2.

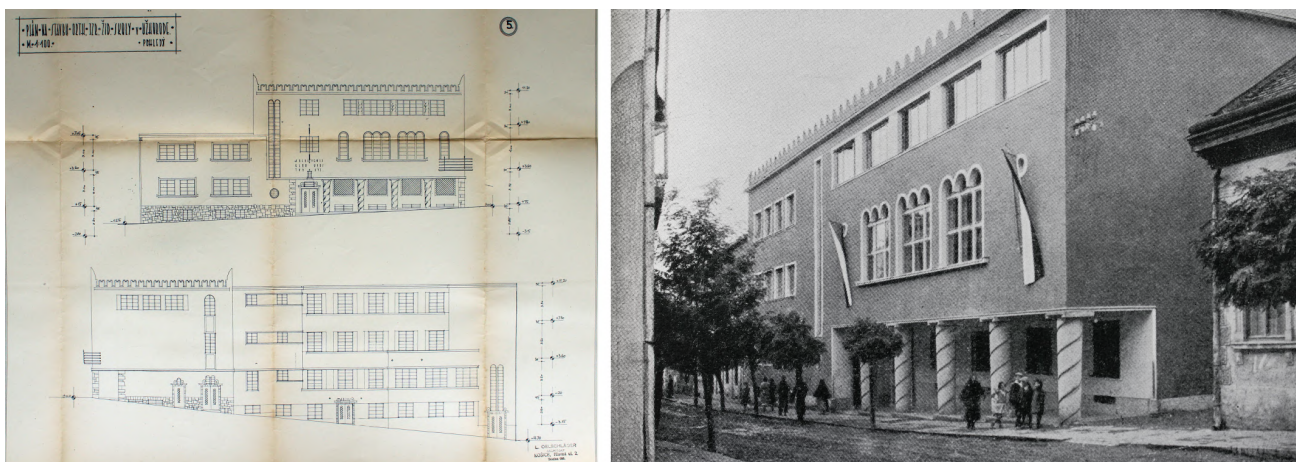

Рис. 3. Єврейська початкова школа та будинок громади. Ліворуч – одна з нереалізованих версій креслення північного і західного фасадів, Державний архів Закарпатської області, оп. 12, спр. 1513, арк. 10. праворуч – вигляд школи з вулиці Ракоці, *Stero črt a obrazkû z Podkarpatské Rusi*.

Рис. 4. Державний заклад освіти і підготовки акушерок. Ліворуч – стара будівля акушерської школи 1896 року, Němec, V., 1937. Státní ústav pro vzdělání a výcvik porodních asistentek v Užhorodě v roce 1927 – 1936, p. 42, праворуч – будівля 1930 року, Нѣмецъ, В., 1936. Развитие акушерства на Подкарпатской Руси. Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936 (Э. Бачинский, ed.), с. 77.

Рис. 5. Державне ремісничє училище. Годовой отчет. Пять лѣт фаховых ученических школ в Ужгородѣ в новом зданіи – Vyroční zpráva. Pět let odborných učňovských škôl v Užhorodě v nové budově 1933–34, p. 3.

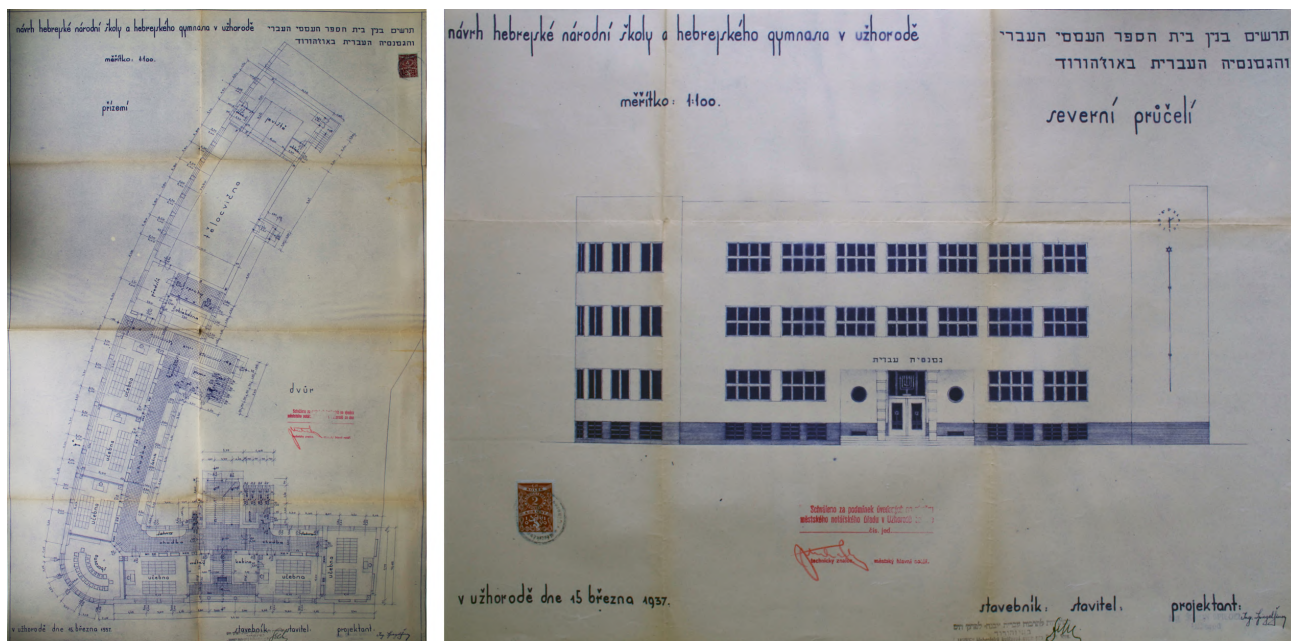

Рис. 6. Єврейська гімназія. Ліворуч – креслення запланованої будівлі гімназії 1937 року (часткова реалізація), праворуч – північний фасад гімназії, який було реалізовано, ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 3605, арк. 37.

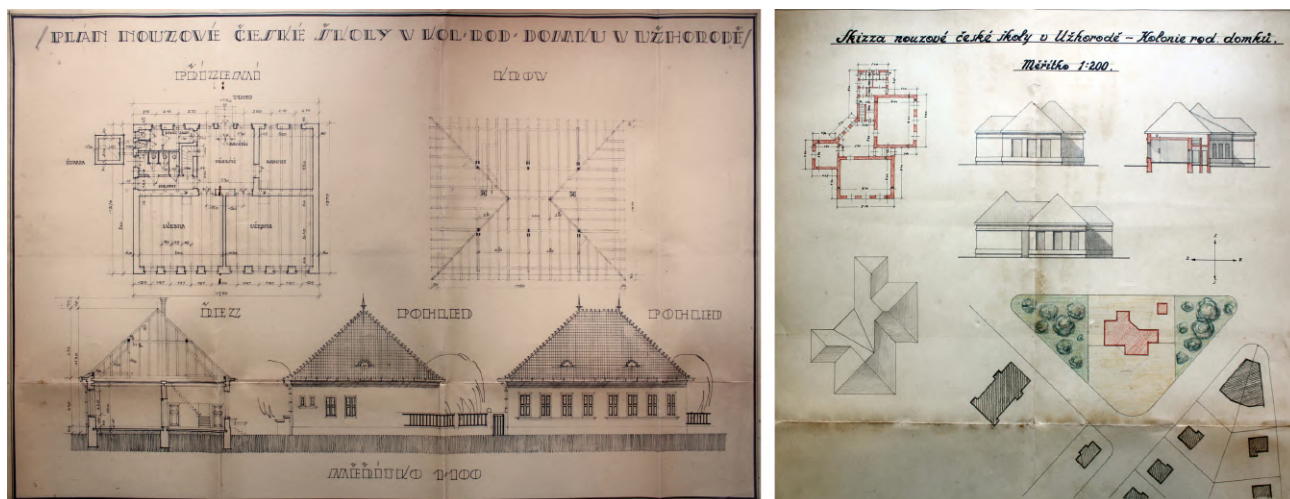

Рис. 7. Чеська школа в колонії родинних будинків. Ліворуч – креслення школи 1923 – 1924 рр., праворуч – розташування школи на ділянці біля родинних будинків. ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1537, арк. 770.